

NOORTE TULEVIKUNÄGEMUSED

Elo-Maria Roots

Annotatsioon

Artikkel käsitleb noorte tulevikunägemusi, kus peamisteks küsimusteks oli, kuivõrd ja millistel põhjustel väärtustatakse kõrgharidust ning missugusena nähakse nende poiste ja tüdrukute tulevikku, kes jäävad põhihariduseta. Eesmärgiks oli välja selgitada noorte hoiakud seoses haridustaseme ja tulevikuga ning soolised erinevused nendes.

Kõrgharidust väärtustas suurem osa vastajatest, sooline erinevus oli väike ning põhjusteks toodi kõige enam, et kõrgharidus tagab kergema elu ja parema töö tulevikus. Suurt soolist erinevust kirjeldati põhihariduseta noorte tulevikustenaariumites, kus poistele ja tüdrukutele pakuti traditsiooniliste soorollidega seotud ameteid või ühiskondlikku positsiooni. Vastustest peegelduvad ühiskonnas domineerivad ideoloogiad ja hoiakud, milles võib näha sotsiaalse ebavõrdsuse ja tööturu soolise segregatsiooni taastootmise ilminguid.

Märksõnad

Noorte suhtumine kõrgharidusse, kõrghariduse tähtsustamine, põhihariduseta naised ja mehed, sotsiaalne tõrjutus, sotsiaalne ebavõrdsus, traditsioonilised soorollid, tööturu sooline segregatsioon

Sissejuhatuseks

Käesolevas artiklis käsitletakse noorte tulevikunägemusi seoses haridusega. Peamiselt keskendun sellele, millisena nähakse haridustee katkemise ja kõrghariduse mõju tulevasele elule ning millise pildi meie ühiskonna soosuhetest need kujutlused joonistavad. Olulisel kohal on vastajate suhtumine ja keelekasutus, mis räägib palju ühiskonnas laiemalt levinud hoiakutest. Uurin, kuivõrd ilmneb vastustes sooline eristamine: milliseid tulevikustenaariume ennustatakse poisile ja milliseid tüdrukule kes põhikooli ei lõpeta?

Artikli esimeses pooles analüüsin õpilaste vastuseid küsimustele: "Kõrgharidus on/ei ole minu arvates oluline" ja "Miks?"

Teises osas analüüsin vastuseid küsimustele: "Mis sa arvad, mis juhtub poisiga, kes ei lõpeta põhikooli? Mis teda võiks elus oodata?" ja "Mis sa arvad, mis juhtub tüdrukuga, kes ei lõpeta põhikooli? Mis teda võiks elus oodata?"

Lõpuks võrdlen suhtumist kõrgharidusse ja põhihariduseta jäämisesse ning arutlen tulemuste võimalike tagamaade üle.

Analüüsitavad andmed pärinevad ankeetidest, mis viidi kümne Eesti üldhariduskooli õpilaste seas läbi 2014. aastal ja mille üldine eesmärk oli uurida, kuidas on olla koolis poiss või tüdruk. Küsimustikule vastas 649 õpilast 7., 9., 10. ja 12. klassist. Neist 312 olid poisid ja 337 tüdrukud.

Kvantitatiivsete andmete töötlemisel on kasutatud klasteranalüüsi, suuremalt jaolt aga on tegemist avatud küsimustele antud vastuste kvalitatiivse analüüsiga. Vastused on rühmitatud üldisemate ja kitsamate alateemade järgi.

Koolisüsteemi ei saa käsitleda neutraalse ega universaalse objektiivsete tõdede edastajana. Pierre Bourdieu (1990) arutleb, et kui defineerida "hariduse süsteemi" kui institutsionaalsete või harjumuspärase mehhanismide summat, mis tagab minevikust päritud kultuuri ülekandmise ühelt generatsioonilt teisele, kalduvad klassikalised teooriad lahutama kultuurilist reproduktsiooni selle sotsiaalse reproduktsiooni funktsioonist. See tähendab, et ignoreeritakse kindlat mõju, mida sümboolsed suhted avaldavad võimusuhte taastootmisele. Taolised klassikalised teooriad näevad haridust kui kultuurilise kapitali taastootmist. Bourdieu rõhutab aga, et tegelikkuses taastoodavad pedagoogilised tegevused alati antud gruppide või klasside vahel eksisteeriva kultuurilise kapitali jaotuse struktuuri ning panustavad seeläbi sotsiaalse struktuuri reproduktsiooni. Seadused, mis valitsevad turgu ning seega määravad pedagoogiliste tegevuste produktide (haritud indiviidide) majandusliku ja sümbolse väärtuse, on üheks nendest mehhanismidest, mille kaudu taastoodetakse klassidevaheliste jõusuhete struktuuri (Bourdieu, Passeron 1990).

Seega tuleb kooli vaadelda mitte lihtsustatult, ainult õppeasutusena, kus antakse edasi teadmisi, vaid institutsioonina, mis taastoodab sotsiaalseid struktuure, võimusuhteid ja ühiskondlikke mudeleid. Eriti selgelt toob antud teema välja meie ankeetide tulevikuga seotud osa, kus küsisime, kas noored plaanivad jätkata õpinguid kõrgkoolis, kas ja miks nad peavad kõrgharidust oluliseks ning mis võiks nende arvates juhtuda poisi või tüdrukuga, kes põhikooli ei lõpeta. Vastustest ilmneb, millise ühiskonnamudeli noored koolis ja kooliga suhestudes omaks on võtnud, kuivõrd teatud ideoloogiad ja võimusuhted on normaliseeritud ning kui erinevalt kirjeldatakse haridustee katkestanud mehe ja naise elusaatusi.

Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega esinevad Eesti tööturul kõige suuremad soolised lõhed. Eesti tööturгу iseloomustab tugev sooline segregatsioon, mis on omakorda üheks peamiseks soolise palgalõhe põhjuseks (Aavik, Roosalu 2013). Üheks küsimuseks käesolevas artiklis on ka see, kuivõrd mõjutavad inimeste hoiakud seda, mida noortele edasi antakse, tööturu soolise segregatsiooni taastootmist.

Sotsiaalteadustes käsitletakse ühiskonnas domineerivate hoiakute muutumist peamiselt kahest vaatenurgast (Gerhards 2009). Endogeensete faktorite mudel lähtub eeldusest, et kõik ühiskonnad arenevad laias laastus sarnaselt ja järgivad moderniseerumise printsiipi. Selle kohaselt peaks moderniseerumisega kaasnema kodanike väärtuste nihkumine materialistlikelt postmaterialistlikele, kus oluliseks muutuvad eneseteostus, tolerantsus ja võrdväarsus (samas). Teise vaatenurga pakub eksogeensete faktorite mudel (Gerhards, 2009), kuhu kuulub uusinstituionaliseerumise ja globaliseerumise teooria, mille alusel võib väita, et globaalne kultuurimudel levib riigiüleste organisatsioonide kaudu, mis loovad "stsenaariumid", mida indiviidid, organisatsioonid ja rahvusriigid ellu viivad ja muudavad.

Võib öelda, et ühiskonna arengut mõjustavad mõlemad aspektid: nii ühiskonna enda kultuuriline ja ajalooline pärand ning institutsionaalne struktuur, kui ka riigiüleised organisatsioonid. Mõlemad aspektid mõjutavad ka hoiakuid, mida noored hariduse ja tuleviku seoste suhtes väljendavad.

1. Millist tulevikku tahan?

Alustuseks statistiline analüüs uuringu kvantitatiivse osa põhjal. Õpilastele oli pakutud 16 väidet ja tal paluti 4-pallisel skaalal hinnata, kui oluline miski talle tulevikus on. Valikud olid skaalal: 4 – väga oluline, 3 – üsna oluline, 2 – mõnevõrra oluline, 1 – ei ole oluline. Klasteranalüüsi abil grupeerisime mõned väited tinglike nimetuste alla: 'maailmaparandaja' (C. alpha 0,63), 'karjäärile keskendunud' (C. alpha 0,66) ja 'perekeskne' (C. alpha 0,64).

Maailmaparandajat iseloomustavad järgmised väited:

- Mõjustan ühiskonna arengut
- Saan palju reisida

Karjäärile keskendunud iseloomustavad järgmised väited:

- Ma teenin palju raha
- Mul on töökoht, kus saan teisi juhtida
- Mul on ühiskonnas kõrge positsioon
- Teenin perele peamise sissetuleku

Perekesksusele suunatud iseloomustavad järgmised väited:

- Olen abielus
- Mul on lapsed
- Vastutame abikaasaga sissetuleku eest võrdselt

Statistiliselt olulised erinevused (t-test) ilmnisid järgmistele eraldiseisvatele väidetele ja väidete gruppidele (klasteranalüüsi alusel).

Tüdrukutele on olulisem kui poistele:

- Mul on kõrgharidus
- Mul on töökoht, kus saan teisi aidata
- Maailmaparandamine
- Perekesksus

Poistele on olulisem kui tüdrukutele:

- Karjäär

Statistiliselt olulisi soolisi erinevusi ei ilmnunud järgmistele väidete puhul:

- Mul on töökoht, kus saan oma andeid ja võimeid teostada
- Saan töötada meeskonnas koos teistega
- Mul on turvaline elu
- Tunnen end vabana
- Säilitan sidemed oma praeguste sõpradega

Tüdrukud tähtsustavad poistest enam kõrgharidust, mis tuli välja ka mitmetes teistes teemades. See on seotud hinnete ja üldise kooliedukusega, mida tüdrukud võtavad poistest tunduvalt tõsisemalt. Tüdrukud väärtustavad rohkem ka teiste aitamist, ühiskonna arengu mõjustamist ja perekonda, samas kui poiste valikud on rohkem seotud karjääriga.

2. "Kõrgharidusega saad hea tuleviku"

Uurisime, kas õpilasel on plaanis tulevikus jätkata oma õpinguid kõrgkoolis. Vastused jagunesid järgnevalt, vt tabel 1:

Tabel 1. Vastused küsimusele "Kas sul on plaanis jätkata õpinguid kõrgkoolis?"

	Poisid	Tüdrukud	Kokku	P (osakaal vastanutest)	T (osakaal vastanutest)
Jah	113	144	257	39%	45%
Pigem	88	115	203	30%	36%
Pigem ei	44	21	65	15%	7%
Ei	44	43	87	15%	13%
Kokku	289	323	612	100%	100%

Küsitletud poistest vastas küsimusele, kas on kavas jätkata õpinguid kõrgkoolis 92 % ja tüdrukutest 95 %. Enamik poisse (69% vastanutest), kes vastasid küsimusele "jah kindlasti", "jah tõenäoliselt") ja veelgi suurem osa vastanud tüdrukutest (81%), plaanivad tulevikus jätkata õpinguid kõrgkoolis.

Teiseks küsisime, kas kõrgharidus on vastajate meelest oluline või mitte. Küsitletud poistest vastas sellele 86 % , tüdrukutest 92 %.

Tabel 2. Vastused küsimusele "Kas kõrgharidus on oluline?"

	Poisid	Tüdrukud	Kokku	P (osakaal vastanutest)	T (osakaal vastanutest)
Ei ole oluline	68	48	116	25%	15%
On oluline	202	265	467	75%	85%
Kokku	270	313	583	100%	100%

Kõrgharidus on oluline nii poiste kui tüdrukute jaoks, kusjuures mõnevõrra olulisem tüdrukute jaoks.

Avatud vastustega küsimustes palusime põhjendada, miks kõrgharidus on või ei ole oluline.

Kui vaadata esmalt ainult sõnade esinemissagedust vastustes, siis ülekaalukalt (122 korda) kasutati sõna "saad" – kõrgharidus on tähtis, sest sellega sa saad midagi. Saad hea töökoha, hea palga, hea tuleviku, hea positsiooni. Teisel kohal oligi sõna "hea", mida kasutati 105 korda. Järgnesid sõnad "parem" (95), "saab" (84), "võimalus" (73), "rohkem" (60), "annab" (39), "suurem" (34), "saan" (30), "tänapäeval" (22), "kõrge"

(19), "aitab" (17), "lihtsam" (14), "kergem" (12), "tagab" (12), "kindlus" (12), "paber" (10), "kasu" (9), "avab" (7), "muidu ei" (5).

Kõik ülalmainitud sõnad iseloomustavad kõrgharidust vahendina millegi saamiseks. Kokku on saamisega seotud sõnu kasutatud 236 korda. Poiste ja tüdrukute sõnastuste vahel olulist erinevust ei olnud.

Kõige rohkem toodi kõrghariduse olulisuse põhjusteks, et sellega saab parema töökoha (tüdrukud 126, poisid 93 korda), kõrgema palgaga töö (tüdrukud 37, poisid 32 korda) ja üldiselt suuremad võimalused (tüdrukud 35, poisid 15 korda).

Hea töö, palga, edukuse ja läbilöömisega seotud põhjusi nimetas kokku 189 tüdrukut (60 % vastanud tüdrukutest) ja 139 poissi (51 % poistest).

Valdavalt kasutatakse sõnastust, kus haridus on vahend, mis annab häid asju:

Et saada hea sissetulek. (P, 12. kl)

Sellepärast, et on vaja saada hea töökoht ja hea palk. (T, 7. kl)

Sest siis on sul suurem võimalus töökohta saada ja parem palk ning saad töötada kauem kui lihttööline. (P, 9. kl)

Kõrgharidusega saab tänapäeval rohkem palka. (T, 9. kl)

Et saaksin endale hea tuleviku ja hea töökoha. (T, 7. kl)

Sest siis saab hea töökoha, palju palka. Saab osta BMW jne. (P, 9. kl)

Muidu ju ei saa midagi. (T, 9. kl)

Tüdrukutest üks mainis "kõrgele kohale" tööle saamist, poiste seas oli veidi rohkem neid, kes positsiooni tähtsustasid: juhtivat või teistest parema positsiooniga tööd mainis 5 vastajat.

Teadmiste, huvi, arengu, silmaringi, eneseteostuse ja tarkusega seostasid kõrgharidust 36 tüdrukut ja 19 poissi:

Sest kõrgharidusega omandan teadmisi, mis tulevad kasuks minu elus. (P, 10. kl)

Tahan ennast arendada ja alati midagi uut õppida. (T, 10. kl)

Avardab silmaringi, harib. (P, 12. kl)

Kuna sa ei saa muidu targemaks ja jääd lolliks. (T, 7. kl)

Endale meeldiva eriala omandamist mainis 27 tüdrukut ja 10 poissi:

Sest seal omandatakse mingi kindel valdkond / ala. (T, 10. kl)

Sest ma tahan lavakasse minna!!! (T, 9. kl)

Kõrgharidus annab võimaluse süveneda teatud erialasse. (T, 9. kl)

Tänu sellele saan viia täide oma unistused. (T, 7. kl)

Minule meele järele olev ala nõuab palju õppimist, järelikult et selle alaga kõrgele jõuda, on mul vaja kõrgharidust. (T, 10. kl)

Elu on üldiselt parem, lihtsam ja suuremate võimalustega: seda mainis 80 tüdrukut ja 51 poissi:

Sest siis on parem elu ja rohkem võimalusi elus. (T, 7. kl)

Sellega on elus palju lihtsam läbi saada. (P, 9. kl)

Kindlustunnet tulevikuks mainis 15 tüdrukut ja 8 poissi:

Sest see tagab sulle kindlustunde tulevaseks eluks. (P, 7. kl)

Tagab kindluse tuleviku suhtes. (P, 12. kl)

Teiste/ühiskonna positiivset ja lugupidavat suhtumist mainis 5 tüdrukut ja 5 poissi.

Võimalust pere eest hoolt kanda ja perele vajalik kindlustada mainis 8 tüdrukut, poistest üks mainis turvalise kodu loomist. Huvitav, et kui üldiselt on levinud seisukoht, et mehel lasub pere ülalpidamise osas suurem vastutus, olid ankeetides pigem tüdrukud need, kes tõid välja, et kõrgharidusega saavad nad ka oma tulevasele perele kindlustunde pakkuda.

Tüdrukutest üks tahtis tuua kasu ühiskonnale ja üks tahtis võimalust ühiskonnas midagi muuta. Poisid sellist seost ei maininud.

Tüdrukutest üks mainis, et kõrgharidus tekitab tunde, et oled midagi väärt ja üks kirjutas, et see annab väga hea tunde. Üks tüdruk leidis, et kõrgharidus annab elule mõtte.

Üks poiss vastas, et see annab suurema võimaluse heaks inimeseks saada. Üks poiss väitis, et siis saab kõik tähtsad asjad teada.

Üks tüdruk vastas, et see avab tee intelligentsemate inimeste juurde ning üks poiss vastas, et ülikoolist saab uued püsivad sõbrad, keda võib hiljem vaja minna.

Need, kes vastasid, et kõrgharidus ei ole oluline, tõid peamiseks põhjendusteks, et saab ka ilma hakkama, ei tarvitse paremat tööd kindlustada, võib ka kõrgharidusega lihttööd teha, et kesk- ja kutseharidusega leiab rohkemgi töid, et oluline on teha, mis meeldib ja huvitab, mitte paber. Pakuti ka, et võib minna kutsekooli, et praktilised oskused on vajalikumad ja, et haridus/kool ei näita intelligentsust.

Kokkuvõtteks on peamised põhjused, mida kõrghariduse olulisusega seoses mainiti, toodud tabelis 3.

Tabel 3. Kõrghariduse olulisuse põhjused. (Mainimiste arv ja osakaal vastanutest)

Miks kõrgharidus on oluline?	Tüdrukud	Poisid	Kokku	T	P
Tagab hea töö, palga, edu, turvatunde tulevikus	204	147	351	65%	54%
Elu on parem ja lihtsam	80	51	131	25%	18%
Huvitav, eneseteostus, teadmised, areng	36	19	55	11%	7%
Endale meeldiva erialaga tegelemine	27	10	37	8,7%	3,7%

Laiemalt võib vastused jagada kaheks suuremaks kategooriaks: tulevikuga seotud ning isikliku huvi ja arenguga seotud põhjused.

Üldiselt seostati kõrgharidust parema tulevase eluga tüdrukute poolt 284 korral ja poiste poolt 198 korral.

Kõrgharidust kui võimalust ennast arendada ja tegelda huvitava erialaga mainiti tüdrukute poolt 63 ja poiste poolt 29 korda.

On näha, et kuigi oli ka neid, kelle jaoks kõrgharidus seostub huvitava eriala ja õppimisega, näeb enamus kõrgharidust vahendina parema tuleviku saamiseks. Kuna tüdrukud andsid rohkem ja pikemaid vastuseid, on nende poolsete mainimiste arv ka kõigis kategooriates suurem. Protsentuaalselt olulist erinevust poiste ja tüdrukute põhjendustest ei paista.

3. "Ilma hariduseta ei saa"

Küsisime õpilaste arvamust selle kohta, mis juhtub poisi ja tüdrukuga, kes ei lõpeta põhikooli. Mis teda võiks elus oodata?

Kui kõrghariduse puhul oli kõige sagedamini kasutatud sõna "saad", siis kooli pooleli jäämise puhul kasutati kõige rohkem fraasi "ei saa" (140 korda). Järgnesid sõnad "halb" , "raske" , "vähe" , "madal" , "ei leia" , "alla" , "väike" , "allakäik" , "kehv" , "alam" , "heidik".

On ilmne, et kui kool jääb pooleli, on kõike vähem ja kõik on halvem. Läbikukkumist kirjeldatakse nii isiklikus, sotsiaalses kui ametialases plaanis, tihti lõplikuna, hoiatavas ja manitsevas sõnastuses. Kui kõrghariduse teemas oli sooline erinevus küllaltki väike ja vastused suhteliselt sarnased, siis kooli pooleli jätmise puhul ilmsesid suurem sooline eristus. Üks põhjus on arvatavasti ka selles, et esimesel juhul paluti hinnata isiklikku suhtumist kõrghariduse olulisusse, teisel juhul aga hinnata teisi – neid, kellel on põhikool lõpetamata jäänud.

3.1. Ametialane läbikukkumine

Kui kõrgharidust nähti suures osas vahendina saada parem töö ja palk, mille tagant enamasti kumas töö seostamine võimupositsioonidega ühiskonnas, siis põhihariduseta jäämise puhul paistis hariduse seostamine võimuhierarhiate ja sotsiaalse ebavõrdsusega selgemalt välja.

Tabel 4. Tööga seotud tulevikuväljavaated haridustee katkestanud inimestele (Numbrid tähistavad mainimiste arvu põhihariduseta tüdrukute ja poiste kohta)

	Põhihariduseta tüdruk	Põhihariduseta poiss
Halb, kehv, madal töökoht	71	95
Ei saa tööd, raske tööd saada	62	67
Madalapalgaline, väike palk	33	51
Lihttöö, juhutöö	24	53
Füüsiline töö	3	10

Sooline erinevus tuleb välja ainult mainimiste hulgas, mitte sisus, sest pingerida on mõlema soo puhul sarnane. Poiste puhul on tööd ja palka rohkem mainitud igas kategoorias. Kõige enam arvati, et ilma põhihariduseta ootab inimest lihtsalt halb töö, kasutati ka väljendit "madal" koht või töö. Vähemal määral täpsustati, et tuleb teha lihttöid, juhutöid või füüsilist tööd – kõiki mainiti poiste puhul rohkem. Küllaltki palju arvati ka, et tööd ei tarvitse saada või on see keeruline ja sel puhul oli sooline eristumine väiksem.

Toodi palju välja konkreetseid ametid ja töid, mida madala haridustasemega inimesed teevad. Alljärgnevas tabelis on toodud põhihariduseta inimestele pakutud tegevused:

Tabel 5. Põhihariduseta tüdrukutele ja poistele pakutud ametid. (Number tähistab mainimiste arvu)

Ametid	Põhihariduseta tüdrukud	Põhihariduseta poisid
Ehitaja	-	43
Soome tööle	4	35
Keha müümine	32	-
Koristaja	34	12
Hesburger või McDonalds	7	8
Müüja, kassapidaja	16	-
Kärude lükkaja	-	6
Kraavikaevaja	-	6
Laudatöö, lüpsja	2	5
Mehhaanik	-	2
Striptiis, klubitantsija	6	-
Ettekandja	3	-

Nagu tabelist näha, on poistele kõige enam pakutud ehitamist ja Soome tööle minekut, mida ilmselt on mõjutanud ka meedias juba pikemat aega teemaks olnud Eesti meeste Soomes töö käimine. Et seda omistati põhihariduseta meestele, näitab tõenäoliselt sellesse tegevusse valdavalt halvustavat suhtumist.

Palju pakuti ka koristajana, kraavikaevajana, kärulükkaja või kiirsöögikoha teenindajana töötamist.

Ühekordselt pakuti veel poistele: muru niitmine, keevitaja, muusik, bussijuht, turvamees, traktorist, prügiautojuht, saekaattris.

Tüdrukutele pakutud ametitest mainiti ülekaalukalt koristamist ja keha müümist. Veidi vähem kassapidaja, ettekandja, klubitantsija ja kiirsöögikoha teenindaja ametit.

Üldiselt võib öelda, et meestele ja naistele omistatud lihttööd peegeldavad traditsioonilistele soorollidele ettenähtud ameteid ning põhihariduseta inimeste töövalikuid seostatakse reeglina ühiskonnas kõige madalama ja väärituma sfääriga.

Küllaltki palju väljendati halvustavat ja naeruvääristavat suhtumist lihttöösse või teatud ametitesse:

Mingi mõttetu elu, lauda töö. Või Soome ehitajaks. (T, 10. kl)

Soome ehitajaks tööle, mis siis ikka. Oled läbi kukkunud. (T, 7. kl)

Lihtlabane ümbrikupalga töö. (P, 12. kl)

Töötab väheteenivas kohas (mehhaanik jne). (T, 9. kl)

Halb elu, töötab elu lõpuni näiteks ehitajana, mis ei ole väga suur saavutus. (P, 7. kl)

Koristaja amet ja mõttetu elu. (P, 10. kl)

Lüpsja, koristaja, pole hea sissetulek, alamkiht. (T, 7. kl)

Saekaattrisse on ka töökäsi vaja. (P, 9. kl)

Odav ehitaja, koristaja (odav tööjõud). (P, 9. kl)

Isa abilisena töötades, väikse palga eest. (P, 9. kl)

3.2. Sotsiaalne tõrjutus ja ebavõrdsus

Lisaks halvale või naeruväärsele tööle ja madalale palgale toodi palju välja ka kõikvõimalikke sotsiaalseid probleeme nagu *sõltuvus, kodutus, kuritegevus või üldine allakäik.*

Tabel 6. Põhihariduseta inimese sotsiaalsed probleemid (mainimiste arv)

Põhihariduseta inimese sotsiaalsed probleemid	tüdruk	poiss
Joodik/alkohoolik	17	52
Prükkar, kodutu, asotsiaal, heidik	20	39
Kurjategija, vang	9	22
Halb elu	12	21
Narkomaania	8	18
Töötu	10	15
Ühiskondlik hukkamõist	12	14
Elab teiste kulul	69	14
Vaene	9	12
Allakäik, allamäge	11	12
Mitte midagi ei oota teda	12	12
Ei saavuta midagi, ei löö läbi	9	11
Raske elu	12	10
Ei saa eluga hakkama	6	8
Läbi kukkumine	2	6
Jääb lolliks	3	4
Saab lapsevanemaks	27	2
Surm/enesetapp	4	2
Keha müümine	32	-
Koduperenaine	10	-

Poiste puhul domineerib alkoholism, kodutuks jäämine ja kuritegevus. Põhihariduseta poisse kirjeldati kui tulevasi joodikuid, narkareid, prükkareid, kodutuid, asotsiaale, heidikuid, kriminaale, vange, vaeseid, töötuid läbikukkujaid, kes ei saa eluga hakkama, ei saavuta midagi, käivad alla, jäävad lolliks ja elavad vanemate kulul. 14 vastajat märkis, et neid ootab ühiskondlik hukkamõist, 31 vastajat, et tuleb halb ja raske elu ning 12 vastajat arvas, et neid ei oota üldse mitte midagi.

Tüdrukute puhul domineerib teistest sõltumine, prostitutsioon ja emaks saamine. Põhihariduseta tüdrukuid kirjeldati rikka mehe või vanemate kulul elavate koduperenaiste või prostituutidena, alkohoolikute, kodutute, heidikute, töötute ja vaestena, kes saavad noorelt emaks, palju lapsi ning keda ootab raske elu ja ühiskondlik hukkamõist.

Küllaltki palju kirjeldati sotsiaalse tõrjutuse tekkimist ja halvustamist madala haridustaseme ja staatuse tõttu:

Teda vaadatakse väga halvasti, teda ei mõistetak, osad inimesed võib-olla lõpetavad temaga suhtlemise. (T, 10. kl)

Mõni lihttöö või juhutööd. Ilmselt ei vaadata ta peale eriti hästi. (T, 10. kl)

Elu allakäik, teadmatus, mida teha ja põlgus teiste poolt. (T, 12. kl)

Eluheidik, keda ühiskond ei salli. (T, 10. kl)

Väike palk, kole auto, vaene elu. (T, 10. kl)

Prügikast teeb kaane lahti. (P, 7. kl)

Vaesus, väljabeidetud. (P, 9. kl)

Ühiskondlikult vähe aktsepteeritud töökoht. (P, 10. kl)

Läbi kukkunud inimene. (P, 12. kl)

Liht- ja juhutööd, välja salgamine, halvustamine. (P, 12. kl)

Jääb töötuks, süüakse ühiskonnast välja. (T, 9. kl)

Ei saa head töökohta, vaadatakse imelikult. (T, 9. kl)

Temast ei oodata midagi ning usutakse, et temast saab joodik vms. (T, 10. kl)

Poetagune olla?! : (P, 10. kl)

Lihttööline, tühi koht. (P, 10. kl)

Ta ei saa tasuvat töökohta, teda põlatakse nii perekonnas kui ühiskonnas. (T, 7. kl)

3.3. Totaalne läbikukkumine

Kooli pooleli jätmine tundub paljudele kompromissitu ja lõplik. Põhikoolis tehtud valikud või raskused määravad justkui kogu edasise elu:

Kassapidaja elu lõpuni. (P, 12. kl)

Jääb terve elu oma emaga elama. (T, 7. kl)

On läbi kukkunud. (T, 7. kl)

Ta ei jõua kaugemale elus ega saavuta midagi. (T, 10. kl)

Enesetapp, elu ilma elukaaslaseta. (P, 10. kl)

Kurbus, kriisid, vaesus, (surm). (P, 9. kl)

Tema elu variseb kokku, tulevik puudub. (P, 9. kl)

9-5ni töö mis on füüsiline, selle tegemine läbi elu. (P, 10. kl)

Tema välja vaated heale töökohale ning palgale on nulli lähedased. (T, 10. kl)

Korduvalt kasutatakse sõna "lõpetab", mis samuti näitab lõplikkust ja väga kompromissitut tulemust kooli

pooleli jätmisele.

Poisid lõpetavad: vangis või kuskil mujal halvas kohas, Soomes ehitajana, prügikastis, asotsiaali või koristajana, tänaval, alkohoolikuna, kuritegelikul teel, elades vanemate õlgadel.

Tüdrukud lõpetavad: vanemate juures, vanglas või tänaval, Soomes koristajana, klubides tantsijana, alkohoolikuna, koristaja või müüjana, kuritegelikul teel, elades vanemate õlgadel.

Vastustes esines ka manitsevat tooni, kus hirmutati ohtude ja suurte raskuste eest, mis juhtub, kui kooli ei lõpeta:

Rasedus ja mees peab üleval pidama, nii palju juhtunud juba selliseid õnnetusi. (T, 10. kl)

Läheb kassapidajaks ja peab nägema tohutut vaeva, et ära elada. (P, 12. kl)

Ta ei suuda midagi saavutada elus ja kunagi hakkab veel kahetsema, et korralikult ei õppinud. (T, 9. kl)

Ta võib jääda tööta ning see võib kurvalt lõppeda. (T, 9. kl)

8 lapse ema, keda mees peksab ja siis maha jätab. (P, 10. kl)

Läheb väga arutuks, hakkab tegelema keelatud asjadega ja suhtlema valede inimestega. (T, 10. kl)

Väga raske elu. (P, 12. kl)

Noores eas sünnitavad naised, kes ei suuda oma laste eest hoolt kanda. (T, 10. kl)

Kindlasti hakkavad jooma, ega midagi head ei tule, kalduvus asotsiaalsusele. (P, 9. kl)

Narkosõltuvus ja surm. (P, 10. kl)

MTV-16 and pregnant ja on vaesed, elavad teiste kulul. (P, 9. kl)

3.3.1. Läbikukkujate valikuvariandid

Palju pakuti põhihariduseta inimestele mitu erinevat võimalust, mille vahel neil valida on.

Põhilised valikuvariandid **poiste** puhul on lihttöö ja allakäigu (sõltuvused, kuritegevus, kodutus) vahel:

Prügikast või kärvedaja või joodik; kodutu või kraavikaevaja; võib hakata varastama või lihtsalt ehitajana töötada; Soome ehitajaks või joodik; mingi lihtsat sorti töö või joodik; lihttööline või kodutu; koristaja või narkomaan; narkomaan ja vangla või Soome ehitajaks minnes rikas põder; asotsiaal või koristaja; lihtne töö, kurjategija või kodutu; kriminaal või ehitaja; töö vabrikus või kuritegelik tee; Soomes ehitaja, lihttööline või joodik; ühiskonna heidik, pätt või labidamees; poetaguse invaliidi pension, sotsiaalkorter või lihttöö; alkoholism või lihttöö (ja siis vingub kui raske ja sitt elu on).

Veel üks võimalus on valida lihttöö või vanemate kulul elamise vahel:

McDonaldsisse tööle või mehhaanikuks või elab vanemate kulul; Soome tööle või elab vanematega; juhutööd, alkohoolik või elab vanemate juures; kodutu või elab ema juures; kuritegelik tee või elu vanemate õlgadel.

Harvadel juhtudel on võimalik valida ka edasiõppimise ja töölemineku vahel:

Soome ehitajaks või kutsekooli; koristajaks või uuesti õppima.

Tüdrukutel on valikuid rohkem. Valida saab peamiselt lihttöö, allakäigu, rikka mehe või emaks saamise vahel:

Prostituut või koristaja; müüb ennast või otsib rikka mehe; teenib raha "natuuraga", lihttööline, narkomaan või elab mehe kulul; prostituut, kassiir või koristaja; vang ja kooli nõudepesija või prostituut ja kolib Hispaaniasse; striptiisiklubi või tänavaelu.

Naiste elu mõjutavad suures osas rasedus ja mehed:

Jääb rasedaks, lõpetab kooli hiljem või läheb müüjaks/koristajaks; võtab rikka mehe või lõpetab Soomes koristajana; rikas mees või töö lihtsal alal; rikas mees või hea palgaga töö; koristaja, Maxima kassapidaja või hea välimuse korral rikas mees; rikas mees või elu vanemate kulul; rikas mees või on vaene; töötab väikse palga eest või laseb mehel tööl käia; jääb rasedaks, saab halva töö või rikka mehe; jääb lolliks, leiab rikka mehe või töötab koristajana; rikas poiss või tegeleb illegaalsete asjadega; kodune ema või töö madalal kohal; koristajaks või kobe emaks; koristaja, müüja või koduperenaine; koristaja, lihttööline või pereema.

Üks vastaja arvas, et põhihariduseta naisel on kaks võimalust: *surm või võtab mehe ja ei tööta.*

Mõned korrad mainiti valikut lihttöö või allakäigu vahel, vanemate kulul elamise või allakäigu, juhutööde ja ametikooli vahel ning üks kord ametikooli või klubitantsija vahel.

3.4. Võimalused siiski midagi saavutada

Oli ka kui-vastuseid, kus olid välja toodud tingimused või omadused, mis aitaksid edu saavutada ka ilma põhihariduseta (saab hakkama juhul, kui...).

Poiss võiks vaatamata põhihariduse puudumisele edu saavutada, kui ta on: *andekas, arukas, ettevõtlik, on tahtmine, leiab meeldiva töö, midagi oskab, pingutab, omab tahtejõudu, tark, jutukas, tal on hea mõte, aktiivne, hakkaja, saab elust ja asjadest aru, rikas abikaasa, töökas.*

Kõige rohkem määrab poiste puhul andekus, siis tarkus, oskused, tahtmine, aktiivsus, pingutamine, ettevõtlikkus:

Kui ta leiab endale töökoha, mis talle meeldib ja seal edukas on, ei juhtu temaga midagi.

Sõltub temast endast, kui palju ta pingutab ja kui palju tal tahtejõudu on.

Oleneb, kui ta midagi ei oska, siis koristaja, kui oskab, siis võib ta tööle saada.

Suure tahte korral võib saada temast edukam inimene kui tema klassikaaslastest, kes läksid ülikooli.

Kui tal on mõni hea oskus, siis ei ole vahet, kas ta on lõpetanud põhikooli või ülikooli.

Kui ta on tark, siis võib hästi hakkama saada, aga muidu võib elu olla halb.

Ma arvan, et kõik oleneb sellest, kui tegus ja ettevõtlik poiss ise on. Lihttöö peale saab ta kindlasti, tuleb otsida ja leida.

Kui mees ise on hakkaja ja arukas, lööb ta elus igal juhul läbi.

Tüdruk võiks vaatamata põhihariduse puudumisele edu saavutada, kui tal on: *rikas mees, ilus välimus, on andekas, arukas, mees, hea mees, tahtmine, tark, rikkad vanemad, tegus, töökas.*

Kõige rohkem määrab tüdruku elu mees ja ilus välimus, vähem andekus ja tarkus:

Kui ta leiab rikka mehe, siis on kõik hästi.

Kui hästi läheb ja tal on välimust, siis leiab endale rikka mehe ning elab muretult.

Kui ilus on, siis on mitmeid valikuid nagu bordell, prostituudiks.

Kodutu, kui meest ei leia.

Oleneb milline ta välja näeb, kui ilus siis arvatavasti saab rikka mehe.

Eks ka tüdruk saab hakkama, kui ta tegus on.

Kui ilus siis rikast meest. Kui kole, alkoholi.

Kui on ise arukas, lööb elus läbi.

Ma arvan, et kui ta siiski on töökas ja andekas läheb tal kõik hästi.

Kui tal veab, saab endale rikka mehe, kui ei, siis madala palgaga töökoht.

Eelnev kinnitab patriarhaalse ühiskonna hoiakuid ka praeguste noorte seas. Naiste edu sõltub teistest, naine on sõltuv. Üksikud mainisid, et ta võib saavutada edu, kui on tark, andekas või tegus. Mees määrab aga ise oma tee – mehe edukus sõltub ainult tema enda omadustest ja tegudest.

Kui aga vaadata kõiki vastuseid neile küsimustele, on süsteem siiski kõikehõlmav ja sellest sõltuvad nii poisid kui tüdrukud. Enamasti kirjeldatakse põhikooli mitte lõpetanud tingimusteta läbikukkujatena. Tingimused, mis teeksid inimese edukuse ka süsteemiväliselt võimalikuks, on vähemuses, enamasti maalikakse põhihariduseta inimestest must ja hirmutav pilt, kus sõnakasutus on läbivalt negatiivne, absoluutne ja häbimärgistav.

Poiste puhul mainitakse sõltuvust vanematest või emast, aga hoopis teise nurga alt kui tüdrukute puhul. Kui poiss läbi kukub, siis jääb ta vanematest sõltuvaks, see on negatiivne ja häbiväärne, aga tüdruku puhul on sõltuvus mehest eelis siiski edu saavutada. Mehe jaoks on naistest (või anonüümselt vanematest, isa pole mainitud) sõltumine läbikukkumine. Naise jaoks on meestest sõltumine võimalus läbikukkumist vältida.

20 vastaja arvates ei juhtu midagi või pole suur probleem, kui kool pooleli jääb. Peamiselt arvati, et inimene leiab endale siis töökoha, töötab nagu teisedki ega pruugigi läbi kukkuda. Saab hakkama, kui ise ettevõtlik on. Läheb kutsekooli, teeb ettevõtluses karjääri, täidab unistused muud moodi. Mitmed väitsid, et teavad elust näiteid, kus põhihariduseta inimene on edukas.

Kuigi vastajate üldarvu kohta prostitutsiooni väga palju ei mainitud, märgiti seda põhihariduseta tüdrukute puhul konkreetseid ameteid välja tuues peaaegu kõige rohkem.

Enamuse seda tüüpi vastuste taga võib näha täiskasvanute sisendusi ja hirmutamist, et lapsed koolikohustust tõsiselt võtaksid. Sest kui nad ei võta, juhtub kõige halvem. Põihariduseta poiste ja tüdrukute elusaatuse kirjeldused ongi teatavas mõttes pilt või loetelu kõige hullematest asjadest, mis inimesega vastajate arvates juhtuda saab. Valida on seega ühetaolises koolisüsteemis edukas olemise ja kõige mustemate stsenaariumite vahel. Naiste puhul on üheks madalamaks, hirmutamavaks, aga ka põlgusväärsemaks võimaluseks saada prostituudiks. Tihti on vastaja arvatavasti kirjutanud seda pooleldi huumoriga kui võimalust ilma hariduseta hakkama saada: kui pole kooliharidust, on naisel keha, mis ta raskustest välja aitab.

Kõige rohkem kasutati sõna "prostitutsioon", lisaks sellele ka "keha müümine", "lits", "litsimaja", "bordell", "hooramine" ja "natuuraga raha teenimine". Keha müümist mainisid rohkem poisid, eriti halvustavamaid sõnu "lits" ja "hoor". Keha müümist kokku märgiti 32 korda.

Mitmed pakkusid prostitutsiooni koos koristaja ametiga, mida lisaks kassapidaja ametile (eriti maapoes) ilmselt peetakse naiste kõige madalama mainega ameteiks:

Emaks saab varakult, koristajaks, müüaks maa poodi, strippar, prostituut. (T, 9. kl)

Ma arvan, et temast saab prostituut või koristaja. (T, 7. kl)

Prostituut, koristaja, kassapidaja. (P, 7. kl)

Eestis ei ole prostitutsioon kriminaliseeritud, kuid see pole ka ühiskonnas aktsepteeritud ning pole ka legaliseeritud kui tegevusvaldkond. Mitte-kriminaliseerimist põhjendatakse tavaliselt argumentidega, et see ei lahendaks probleemi (Rässa jt. 2007). Tõsi, probleeme see ei lahendaks, kuid võib-olla mõjutaks avalikku suhtumist. Rootsis on prostituudi vahendamine ja ostmine kriminaliseeritud. Nende mudeli eesmärgiks on noorte kasvatamine mõttega, et inimkeha ostmine on kuritegu ja see on ühiskonnas hukka mõistetud (Rässa jt. 2007).

Rootsis on viimase 25 aasta jooksul tehtud elanikkonnale tõsist selgitustööd ja selle tulemusena toetab 80 % elanikkonnast seksistruktuuri keelustamist. Selle perioodi jooksul on üles kasvanud noorte meeste põlvkond, kes valdavalt ei poolda lõbumajades käimist. Rootsi on väheseid riike maailmas, kus prostitutsioon on tunnustatud naistevastaseks vägivallaks (Pettai jt 2006).

Samal ajal Eestis ja paljudes teistes riikides võetakse prostitutsiooniga seonduvat äri kui enesestmõistetavat turumajanduslikku vabadust. 2005. aastal pidas küsitluse andmetel 63 % vastanud meestest lõbumajasid vajalikeks, mittevajalikeks pidas neid 24 % meestest. Naistest 46 % arvates on lõbumajad vajalikud ja arvates mittevajalikud. Sama küsitlus kaks aastat varem, 2003. aastal, tõi välja, et kahe aastaga oli nii meeste kui naiste suhtumine lõbumajadesse isegi veidi soosivamaks muutunud (Pettai jt 2006).

Selles on meie ankeetidele vastanud noortel õigus, et haridustee varane katkemine on riskitegur, et naisest saab prostituut. Suurem probleem on aga suhtumine. Seda tajutakse liiga normaalse ja paratamatuna. Ühestki taolisest vastusest, nii seoses keha müümisega kui ka teiste "allakäiguga" seotud olukorra kirjeldustest, ei kumanud empaatiat või kriitikat ühiskonna suunas. On lihtsalt suhtumine, et kool on ainus võimalus elus edukas ja õnnelik olla, kes aga koolist varakult lahkub, on ise laisk, rumal ja põlguse igati ära teeninud.

Huvitav seos tekib põhihariduseta prostituutide ja edukate kõrgharidusega inimeste vahel artikli "Prostitutsioonifenomen Eestis" kajastatud intervjuu põhjal, kus endine bordellipidaja kirjeldab tüüpilist prostituudi klienti elukogenud äriinimesena, kes teab oma turgu (tüdrukuid), on tavaline abielumees, töötab juhtival positsioonil, edukas firmas või riigiasutuses. Ta on elus saavutanud hea majandusliku positsiooni ja stabiilsuse (Rässa jt. 2007).

Siin on nimetatud just need ihaldatavad asjad, millest ankeetidele vastanud noored kõrgharidust ja kooliedukust tähtsustades unistavad. Nende suhtumise järgi lõpetab põhihariduseta tüdruk "prügikasti taga, koristaja või litsina", aga kõrgharidus tagab ühiskonnas lugupeetava positsiooni, hea sissetuleku, head suhted ja ideaalse elu. Selgub aga, et just need lugupeetud ja haritud abielumehed on prostituutide kõige tüüpilisemad püsikliendid.

4. Arutelu

4.1. Võrdlus kõrghariduse ja põhihariduseta jäämise vahel

Enim kasutati **kõrghariduse** olulisuse kohta sõnu "saad" (122), "hea" (105), "parem" (95), "saab" (84), "võimalus" (73), "rohkem" (60), "annab" (39), "suurem" (34), "saan" (30), "tänapäeval" (22), "kõrge" (19), "aitab" (17), "lihtsam" (14), "kergem" (12), "tagab" (12), "kindlus" (12), "paber" (10), "kasu" (9), "avab" (7), "muidu ei" (5).

Põhihariduseta jäämise kohta kasutati kõige rohkem sõnu "ei saa" (140), "halb" (87), "raske" (55), "vähe" (37), "madal" (37), "ei leia" (27), "alla" (26), "väike" (24), "allakäik" (19), "kehv" (15), "alam" (8), "heidik" (7).

Kõige rohkem on mõlemas teemas kasutatud saamisega seotud sõnu. Kõrgharidusega "saad" (122), "saab" (84), "saan" (30), kokku on "saamist" mainitud 236 korda. Lisaks kõrgharidus "annab" (39). Ilma hariduseta "ei saa" (140) ja "ei leia" (27).

Kõrgharidusega saab midagi, hariduseta jäämisel aga ei saa.

Esikohal on sina-vormis "saad". Ka väga paljudes teistes teemades vastatakse sina-vormis. Keeleliselt näib sina- või tema-vorm viitavat distantseeritusele ja anonüümsusele. Korratatakse justkui õpitud õigeid vastuseid, mitte isiklikke läbimõeldud ja põhjendatud seisukohti.

Teisel kohal sõnade esinemissageduses on mõistete "hea" ja "halb" vastandpaar. Kõrgharidusega on "hea" (105), "parem" (95). Põhihariduseta on "halb" (87) ja "kehv" (15).

Kõrgharidus on seotud üles minemisega, avanemisega, laienemisega, suurenemisega: "rohkem" (60), "suurem" (34), "kõrge" (19), "avab" (7).

Kooli pooleli jätmise on seotud all olemisega, alanemisega, vähenemisega: "vähe" (37), "madal" (37), "alla" (26), "väike" (24), "allakäik" (19), "alam" (8).

Kõrgharidus teeb elu kergemaks ja suurendab turvatunnet: "võimalus" (73), "aitab" (17), "lihtsam" (14), "kergem" (12), "tagab" (12), "kindlus" (12).

Põhihariduseta jäämine teeb elu raskemaks: "raske" (55), "kehv" (15).

Sõnakasutus väljendab väga vastandavat nägemust haridusest. Kõrgharidusega saab midagi, see annab midagi, see on hea, parem, midagi on rohkem, miski on suurem, see avab midagi, võimaldab, see on kõrge, tagab ja kindlustab midagi. Põhihariduseta jäämine on halb, midagi ei saa, raske ja kehv, midagi on vähe, midagi ei leia, miski on madal ja väike, miski läheb alla, toimub allakäik.

Haridust nähakse hierarhilisena, must-valgetes vastandpaarides. Saamine-mitte saamine, kõrge-madal, hea-halb, kerge-raske. Haridust nähakse ka objektina, mida saab ja mis annab. Tagab ja kindlustab. Nagu ka õpilase kuvandi teemast paistis, ei tajuta õpilaseks olemist dünaamilise isiksuse osana, vaid fikseeritud omaduste ja tegevuste kogumina, mis tagavad institutsioonis edukuse. Hiljem tagavad need omadused ja

käitumisviisid ühiskonnas edukuse. Haridus on vahend, mille abil midagi saab. Kui haridus jääb poolikuks, saab ka sellevõrra vähem.

Nagu koolis on õppimine vahend, et saada häid hindeid, nii on hiljem kõrgharidus vahend, et saada hea palgaga töö ja turvatunne. Seost hariduse ja uudishimu, huvi või sisulise vaba õppimise vahel on väga vähe: koolis õpilane olles seda seost peaaegu ei ole, tulevikus kõrgharidusega seoses see siiski tekib ja üks osa vastajatest näeb kõrgharidust kui võimalust tegelda millegagi, mis huvi pakub, meeldib ja arendav on. Kuid valdav enamus näeb ka kõrgharidust vahendina, et midagi saada. Kõrgharidusega saadakse endale peamiselt töökoht, raha, hea tulevik, võimalused, teadmised ja kindlustunne.

Psühholoogiaprofessor Peter Gray (2015) iseloomustab sarnast olukorda Ameerikas: lapsed ja nende vanemad on pandud pideva propagandaga uskuma, et kõrgharidus on ainus võimalus rahuldust pakkuvaks eluks ning see võimalus võetakse neilt ära, kui nad terve teekonna vältel parimaid hindeid ei saa. Meie kasvavalt absurdne haridussüsteem ajab paljud noored hulluks. Gray, kelle peamine uurimisvaldkond on laste loomulik õppimisvõime, leiab, et kogu hinnete kultuse ja süsteemi nõudmiste täitmise valguses on kõige põnevam näha, kui hästi läheb neil noortel, kes on tavakooli süsteemist välja astunud ja valinud vaba, iseseisva õppimise. Ilma sunniviisiliste testide, tööde, õppekavade ja hinneteta. Paljud koduõppel või demokraatlikes koolides käinud lapsed on tegelikult hilisemas elus väga edukad: nii emotsionaalselt, sotsiaalselt kui ka majanduslikult. Arvamus, et Ameerika kultuuris eeldab edukus kohustuslike kooliastmete täiuslikku läbimist, on müüt (Gray 2015).

4.2. Hierarhilise ühiskonna peegeldus

Üldine on õpilaste seas täiskasvanutelt üle võetud suhtumine, et kooli pooleli jätmisega kaasnevad rasked tagajärjed, mis saadavad inimest kogu elu. Paljudest vastustest on tunda hirmu ja klammerdumist hariduse/kooliedukuse külge. Palju on alavääristavat ja naeruvääristavat suhtumist põhihariduseeta inimeste ja lihttööliste vastu. Ühiskonda tajutakse tugevalt hierarhilisena, mis on omane hegemoonilise maskuliinsuse normistikule. On kindel arusaam edukusest, suuresti on see seotud hierarhilise ühiskonnakorraldusega, kus läbi astmelise edutamise suurendatakse oma võimu, lugupeetavust ja ressursse.

Hierarhilist mõtlemist iseloomustavad ka kõige sagedamini kasutatavad sõnad: kõrge-madal, suur-väike, hea-halb. Paistab hirm läbikukkumise ees. Samuti nähakse paratamatusena, et on olemas asotsiaalsed ja heidikud – osad naeruvääristavad neid, teised pigem moraaltsevad: kui sa kooli ei lõpeta, saab sinust prükkar, kodutu, vaene.

Sama hirm läbikukkumise ees ja vajadus olla perfektne, mis paistis välja õpilase kuvandi kirjeldustes, peegeldub ka tulevikuga seotud teemas. Kuigi leiti, et inimese elus peaks olema ka muud peale õppimise, suhtuti õppeedukusse ja kooli reeglite täitmisse siiski enamjaolt kui olulisse ja paratamatusse seadusesse, millele tuleb alluda, sest vastasel korral lõpetad tänaval, vanglas või bordellis.

Tüdrukute puhul on keha müümist mainitud üllatavalt palju – 32 korda. Samuti sõltumist mehest või üldist sõltumist kellestki. Seda nähakse naiste puhul tavalisena, väljapääsuna raskustest. Suhtumine pole täiesti pooldav või positiivne, aga seda võetakse siiski normaalsusena. Naine võib endale sõltumist lubada. Mehe puhul ei ole see aga mõeldav. Poisse ootab allakäik või raske füüsiline töö, et ennast ära elatada. Palju mainiti Soome tööle minekut, millesse kuigi hästi ei suhtuta. Seda nähakse ka pigem harimatute

meeste viletsa väljapääsuna. Nagu naiste puhul mehest sõltumist – see pole positiivne, aga siiski talutav ja normaalne.

Võib oletada, et üheks soolise ebavõrdsuse põhjuseks tööturul on hoiak, et naised on sõltuvad ning nende jaoks ei tähenda tööturult kõrvale jäämine allakäiku, sest lisaks tööle on olemas ka muud alternatiivid: olla kodune ema või sõltuda mehe sissetulekutest. Võimalus on ka hakata oma keha müüma – kuigi seda tüüpi vastuseid anti kerge põlguse ja huumoriga, näitab nende rohkus konkreetsete ametite mainimiste seas siiski, et prostitutsiooni suhtutakse murettekitava normaliseeritusega.

Kuna meeste puhul on lastega koju jäämine, naisest sõltumine või keha müümine nii häbimärgistatud variandid, et nende peale ei tulda isegi siis, kui soovitakse läbikukkujaid naeruvääristada, kinnitab see levinud hoiakuid, et mees peab olema edukas ja hästi teenima, et olla ühiskonnas aktsepteeritud, naine aga saab hakkama ka ilma tööalase edukuse ja isikliku sissetulekuta. Usun, et taolised hoiakud mõjutavad Eesti tööturu soolist ebavõrdsust, kus naised küll panustavad haridusse rohkem, aga tööelus saavad meestega võrreldes väiksemat palka ega jõua juhtivatele kohtadele.

Soolise võrdõiguslikkuse monitooringu (2013) põhjal on tööturu segregatsioon üheks peamiseks soolise palgalõhe põhjuseks, mis Eestis on Euroopa Liidu kõrgeim – naised teenivad 30% vähem kui mehed ning suur osa sellest palgalõhest on selgitamata, st seda ei ole võimalik seletada palka mõjutavate teguritega. Tegevus- ja ametialad, kuhu on koondunud mehed, on kõrgemini tasustatud kui need, kus töötavad valdavalt naised (Aavik, Roosalu 2013).

Soolise võrdõiguslikkuse monitooringu lastega seotud küsimuste tulemused näitavad, et eestimaalaste ootused järeltuleva põlve suhtes on üsna konservatiivsed (Aavik, Uusma 2013). Endiselt on üldlevinud arvamus, et tüdrukuid tuleks ette valmistada iseseisvaks eluks nii, et nad saaksid hästi hakkama koduses elus ning oleksid osavad sotsiaalsetes suhetes. Iga viies vastanu eeldas, et tüdrukutes peaks arendama koristamisoskust. Vaid 3% leidis, et sellise oskuse arendamine võiks kasuks tulla ka poistele. Traditsiooniliselt hinnatakse poiste puhul tunduvalt olulisemaks ka tunnuseid ja omadusi, mida saab seostada ametialast edukust soosivatena, nt ettevõtlikkus, läbilöögivõime, ent ka riskivalmidus (samam).

Meie uuringu tuleviku-osa kinnitab eelnevat. Lapsed võtavad üle ühiskonnas domineerivad hoiakud ja kirjeldavad neid sõnastuses, mida on kõige rohkem teatud valdkondadega seoses kuulnud. Poiste ja tüdrukute negatiivsed tulevikustsenaariumid peegeldavad konservatiivseid hoiakuid, kus mehi ja naisi nähakse nii tööalaselt kui sotsiaalselt nende traditsioonilistes soorollides: mehi kas kodutute joodikute või madalalpalgalist lihttööd tegevatena, naisi peamiselt koduste emade, meestest sõltuvate või oma keha vahendina kasutatavate. Tööturul saavad meestest ehitajad ja naistest koristajad.

Eesti tööturul on tõepoolest suur sooline erinevus ametite osas: tervishoiu- ja sotsiaalteenuste valdkonnas töötavad ülekaalukalt naised, samas aga ehitussektoris domineerivad arvuliselt mehed (Aavik, Roosalu 2013).

4.3. Vaesus ja ebavõrdsus

27. märtsil 2015 ilmus "Eesti Ekspressis" artikkel "Mina – anonüümne alateenija" (Tigasson 2015), mis kirjeldab anonüümsete alkohoolikute eeskujul loodud ülemaailmset liikumist – igal nädalal koos käivat gruppi inimestest, kes vaatamata ületöötamisele teenivad vähe. Oma pikki tööpäevi, reeglite järgimist, väsimust ja töökohustuste rohkust kirjeldavad naised meenutavad kõiki neid tublisid tüdrukuid, kes meie küsitluses kirjeldasid, et teevad alati kõik kohustusliku ära, pingutavad ja õpivad ööd läbi, aga pole ikka nii perfektsed, kui tajuvad, et täiskasvanud seda neilt ootavad.

Näiteks jutustab Statoili töötaja, 39aastane naine, oma 12tunnistest vahetustest, öövahetustest, keelust müügisisaalis istuda (istuda tohib ainult tagaruumis ettenähtud 15 minutit), sellest, et peab tegema kõiki töid: teenindama, koristama, kaupa välja panema ja küpsetama. Ta saab 550 eurot kuus. Seda kõike jutustab ta näost särades. Järgneb ka klassikaline lause: "kuid ta ei kurda". Ei kurda, sest eelmine töö oli palju hullem. Kassapidajana ei lubatud WC-ki käia ega töölt varem lahkuda, kui ta laps kiirabiga haiglasse viidi. Ta istus näost valgena ja värisevate kätega kohusetruult oma vahetuse lõpuni ära ja läks alles siis haiglasse tüdarta vaatama. Statoilis on ta õnnelik, sest seal teda ei alandata, kuigi vahetused on 12tunnised, peavalu on tavaline ja perearst oli öelnud, et öötöö mõju sarnaneb pohmellile (Tigasson 2015).

Statistikaameti töötaja Mare Kusma hinnangul on Eestis umbes 30 % täiskohaga töötavaid inimesi, kes saavad tasu alla 500 euro kuus kätte. Palgatusud on puudutanud peamiselt tippspetsialiste ja juhte (samas).

Lapsed kasvavad üles sisendusega, et igäüks on oma õnne sepp. Et edukus sõltub ainult indiviidi töökusest ja võimest pingutada. Kes seda teha ei viitsi, see on oma alaväärtusliku töö ja ühiskondliku põlguse ise ära teeninud. Vähemalt gümnaasiumiastmes võiks noortel olla siiski juba adekvaatsem ettekujutus tööturu ja majanduse toimimisest ning vaesuse paljudest põhjustest. Ebavõrdsuse kujunemisel on erinevaid põhjuseid, tagamaid ja mehhanisme, millest paljude üle pole üksikindiviididel mingit kontrolli. Näiteks majanduskriis, ootamatult töötuks jäämine või ebavõrdsust soosiv majanduspoliitika.

4.4. Tulevik kui omand

Hariduse ja tuleviku teema meie uuringus tõi välja tugevalt domineerivad hoiakud, kus haridust nähakse vahendi ja omandina. Ka tulevikku käsitletakse tihti kui omandit, mida endale saab, kasutades haridust vahendina. Võib-olla üks kummalisemaid sõnakasutusi ankeetide avatud vastustes, mis küllaltki palju kordus, oli "sest tahan saada endale hea tuleviku".

Taalise maailmavaate juurde kuulub ka empaatiata suhtumine neisse, kes on hierarhia madalamal pulgal: nad on ise süüdi, ise laisad ja võimetud, alaväärtuslikud, "lihtlabased tühjad kohad".

Paralleeli võib tuua prostitutsiooniga – seda võetakse Eestis kui paratamatut kaasnähtust turumajandusele, kus osterakse-müüakse kõike, sealjuures üsna varjamatult ka intiimteenusid. Eesti üliliberaalne turumajandus on kindlasti üks tegur, mis on häälestanud soovivaks inimeste suhtumise seksi müümisesse ja ostmisesse. Lõbumajandust käsitletakse pigem kui äritegevust, mitte prostituutide tervist ja nende isiksust kahjustava tegevusena (Pettai jt 2006).

Saamisega ja andmisega seotud sõnade ohtrat kasutamist mõjutab kindlasti keelekeskkond, milles lapsed on kasvanud ja kus nii argikeeles kui formaalses keeles (näiteks koolide arengukavad, koolide tutvustused,

seadusandlus) kasutatakse mõistet "hariduse andmine" käibefraasina. Selle taga võib näha modernistlikku lähenemist, kus haridust tunnetatakse eeskätt faktiteadmiste kogumina, mida saab kellelegi anda – teise inimese teadvusse üle kanda.

Omamisele orienteeritud mõtlemisest kirjutas psühhoanalüütik Erich Fromm juba 1976. aastal (Fromm 1976). Kaasaegne ühiskond on muutunud materialistlikuks, kus olemise asemel on eelistatud omamine. Omamise tähtsustamine baseerub industriaalajastul sündinud usul, või nagu Fromm seda nimetas – suurel lubadusel, et omamisega kaasneb piiramatult õnn, vabadus, materiaalne küllus ja looduse üle valitsemine. Inimesed hakkasid tajuma end kõikvõimsatena ja vanadest ahelatest vabadena. Suur lubadus piiramatust progressist aga ei toimunud. See kukkus läbi ja põhjustena nägi Fromm saavutamatu eesmärkide seadmist, nagu kõikide soovide ja ihade täitumine, enesekesksus ja ahnus. Unistus olla oma elu iseseisev kujundaja purunes koos taipamisega, et oleme muutunud bürokraatliku masinavärgi mutriteks, kus meie mõtteid, tundeid ja eelistusi kujundavad valitsused ja tööstused, seda suuresti massimeedia kaudu. 1960datel tuli kokku Rooma Klubi, kes prognoosis inimkonna tulevikku ja leidis, et senise arengutee jätk viib globaalse katastroofini. Fromm uskus, et katastroofi hoiaks ära ainult inimeste psühholoogiline muutumine ja ta väljendas hämmingut inimkonna ellujäämisinstinkti puudumise üle – miks jätkatakse vanaviisi, kui teatakse, et nii jätkates võidakse hukkuda? Ühe võimaliku põhjusena nägi ta asjaolu, et inimesed peaksid tegema nii drastilisi muudatusi, et valivad pigem tulevase katastroofi kui oma harjumuspärase elukorralduse ohverdamise. Teine põhjus on võimetus näha alternatiive praegusele ühiskonnale ja mõtteviisile, mida toidab omamist väärtustav ideoloogia. Ühiskonnas, kus inimese ülim eesmärk on saada üha rohkemate asjade omanikuks ja kus omamine on samastatud olemisega, on keeruline hakata nägema alternatiive (Fromm 1976).

Meie küsitlustele vastanud noortest enamuse mõtteviis on sügavalt omamisele-orienteeritud. Sónakasutus annab seda edasi otseselt ja varjamatult: "tahan saada endale hea hariduse", "tahan saada hea tuleviku". Olemine on samastatud omamisega: õpilased väljendavad ja kirjeldavad ennast ja oma eelistusi läbi omamise retoorika. Enda elu ja tulevikku puudutavaid valikuid tehakse lähtudes sellest, mida on vaja oma valdusse saada, et ühiskonnas edukas olla. Frommist lähtuvalt võib tõlgendada lauset "mul on hea haridus" kui enda samastamist enda omandiga. "Ma olen see, mis mul on".

Ka Frommi (1976) väitel treenib meie haridussüsteem inimesi nägema teadmist omandina, mis on võrdeline ja vahetatav asjade hulga või sotsiaalse prestiižiga, mida noortele teadmiste saamise tasuks tulevases elus lubatakse. Hariduse omamise ja mitte-omamisega seotud sõnakasutus meie uurimuses on lausa groteskselt vastanduv ja omamise-keskne. Haridus on vahend, millega saab kõi ke seda, mida on õpitud nägema ihaldusväärseks ja mille omamine toob kaasa teiste tunnustuse ning aktsepteerimise, samas kui haridusvahendite puudumisel soovitud asju ei saa ning indiviidi ähvardab sotsiaalne katastroof – täielik läbikukkumine ja põlgus nende poolt, kes omavad rohkem.

Kokkuvõtteks

Uuringu põhjal võib öelda, et meie koolisüsteem taastoodab mastaapselt võimuhierarhiatel ja hoolimatusel põhinevat ühiskonnakorraldust, kus kõik on instrumentaalne, vahend ja omand. Samas ei ole algpõhjused koolis, sest ka kooli mentaliteete mõjutavad ühiskonnas domineerivad hoiakud ja ideoloogiad. Ühiskond ise on tinginud ja säilitab sellist koolisüsteemi, kus tähtsaim on oskus pingutada ja kitsastes raamides järgida mängeegleid selleks, et olla teistest parem. Olla kohusetundlik käsutäitja, mitte vastutustundlik isiksus ja õppida nägema ebavõrdsust loomuliku paratamatusena. Poisid ja tüdrukud saavad seejuures erinevaid sisendusi. Tüdrukud õpivad, et nemad on eeskujulikud ja paremad reeglite järgi mängijad, poisid õpivad, et nemad ei pea nii palju panustama, sest kooli tõsiselt võtmine on "tüdrukulik" ja läheks vastuollu nende maskuliinse identiteedi konstrueerimisega. Nii poisid kui tüdrukud teavad, et tüdrukud pingutavad rohkem ja saavad paremaid hindeid, poisid aga pingutavad vähem ja saavad ikka kuidagi läbi. Juba põhikoolis on neil kujunenud hoiak, et tüdruk peab millegi saavutamiseks rasket tööd tegema, trotsides väsimust, stressi ja tuues isikliku elu ohvriks, poiss aga saab ikka läbi.

Tulles tagasi sissejuhatuses viidatud ühiskonnas domineerivate hoiakute mudelite juurde (Gerhard 2009), võib öelda, et kui ühiskonna moderniseerumisega käib kaasas kodanike väärtuste nihkumine materialistlikelt postmaterialistlikele, kus oluliseks muutuvad eneseteostus, tolerantsus ja võrdväarsus, siis Eesti noorte hoiakutes domineerivad pigem materialistlikud väärtused ja tunduvalt vähem eneseteostusega seotud väärtused, mis paistis silma just kõrghariduse teema puhul. Põhiharidusega meeste ja naiste eluteede erinevuste kirjeldustes väljendati ohtralt ka materialistlikke hoiakuid, milles lisaks ilmnisid väga traditsioonilised soostereotüübid.

Soolise võrdõiguslikkuse monitooring (Aavik, Uusma 2013) näitas, et stereotüüpsete suhtumistega paistsid silma nooremad vastajad, millest järeldatakse, et noorte iseseisva elu kogemuse puudumine tingib nende stereotüüpsemad vastused. Tundub, et kui oli küsitud, milliseid omadusi peaks poiste ja tüdrukute juures rohkem arendama ning valida paluti nimekirjast kolm tähtsaimat omadust, tehti valik tihti lähtuvalt ühiskonnas poistele ja tüdrukutele omistatud stereotüüpsetest omadustest.

Aavik ja Uusma seostasid teismeliste soostereotüüpseid vaateid oma uuringu tulemustes ka haridussüsteemiga, mis on noorte hoiakute kujunemisel olulise tähtsusega ning oletasid, et haridussüsteem aitab konservatiivsete hoiakute alalhoidmisele ja taasloomisele kaasa või vähemalt ei vaidlusta neid (Aavik, Uusma 2013).

Meie uuringust paistab üldine pilt noorte konservatiivide põlvkonnast, mille liikmed on väljenduslaadilt isikupäratud, väga sarnaste arvamuste ja sõnakasutusega, ühetaolise tulevikuvisioniga ning näevad haridust vahendina hea töö saamiseks. Sõnakasutus peegeldab keskkonda, milles nad on kasvanud ja millega nad on õppinud väljendama "õigeid" seisukohti ja suhtumisi. Valdav on tarbijalik mõtteviis, kus kõike kirjeldatakse omandina: saan endale hariduse, saan hindeid, saan hea töö, saan raha. Kooli nähakse valdavalt olulisena ka siis, kui mõned asjad ei meeldi. See on paratamatu nagu looduseadus. Noored on pandud uskuma, et kool on ainuke vahend edukaks tulevikuks, neid on hirmutatud lihttöölise ja alkohooliku saatusega, kui nad ei allu ja vaeva ei näe. Need noored ei ole süsteemi kriitikud ega ühiskonna muutjad. Ja nad ei ole valmis muutuvaks maailmaks. Enamus näeb tulevikku valmistehtud tootena, kus hinnete vastu saab vahetada turvatunnet ja garantiid edukaks eluks. Edukust kirjeldatakse kitsalt seoses rahaga. Töö sisust peaaegu ei räägita. Hea töö = palk, nagu hea haridus = hinne.

Erich Fromm kirjutas 1976. aastal omamiskeskse mõtteviisi põhjustest ja tagajärgedest, jõudes järeldusele, et suur lubadus progressist on eri põhjustel läbi kukkunud, viinud inimkonna globaalsete katastroofide lävele ja sotsiaalset ebavõrdsust maailmas hoopis suurendanud. Aastal 2015. paistab kõigest hoolimata, et omamisele orienteeritus on süvenenud. Klammerdumine hariduse kui vahendi külge, et saada endale hea tulevik, on noorte seas valdav hoiak. Õppimine on samastatud informatsiooni endasse võtmisega, et vahetada see järgmiste hüvede vastu. Valdav enamus usub, et koolis edukas olemine on ainus võimalus saada omale hea elu. Nad usuvad ikka veel suurt lubadust, mis kukkus läbi juba aastakümneid tagasi.

Noorte suhtumise hariduse saamisse, haridusest ilmajäämisesse ja tulevikku sobib kokku võtta Frommi tsitaadiga: "*Kui ma olen see, mida ma oman ja kui ma omandi kaotan, kes ma siis olen? Mitte keegi. Nurjunud, tühi ja haletsusväärne tunnistus valesti elatud elule.*"

Kasutatud allikad

- Aavik, Roosalu. (2013). *Naiste ja meeste võimalused tööturul*. Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/2014
- Aavik, Uusma. (2013). *Laste sotsialiseerimine*. Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/2014
- Bourdieu, P., Jean-Claude Passeron, J.-C. (1990). *Sümboolse vägivalla teoreetilised alused*. Tõlk. Mario Laul (2010)
- Fromm, E. (1976). *To have or to be?* Harper & Row
- Gerhards, J., Schafer, M. S. & Kampfer, S. (2009). *Gender equality in the European Union: The EU script and its sulkort by european citizens*. *Sociology*, 43, 515–534
- Gray, P. (2015). *Causes of Students' Emotional Fragility: Five Perspectives*. [2015, november 27]
<https://www.psychologytoday.com/blog/freedom-learn/201511/causes-students-emotional-fragility-five-perspectives>
- Pettai, I., Kase, H., Proos, I. (2006). *Prostitutsiooni tähendus Eesti ühiskonnas. Sisejulgeolek või majanduslik kasu*. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut
- Rässa, J., Agarmaa, M., Rannamaa, T. jt. (2007). *Prostitutsiooni fenomen ühiskonnas*. Kuriteoennetuse Sihtasutus
- Tigasson, K-R. (2015). *Mina – anonüümne alateenija*. Eesti Ekspress. [2015, oktoober 20]
<http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/mina-anonuumne-alateenija?id=71556089>